

Inventari dels castells medievals a la comarca del Berguedà

L'inventari dels Castells medievals de la Comarca del Berguedà és un Treball de Recerca que es va realitzar durant el curs 2003-2004, ara fa quatre anys, amb la finalitat d'estudiar i localitzar tots els castells existents a la nostra comarca i conèixer el rol històric que jugaven aquests 46 castells en l'època medieval; també per deixar constància, sobretot gràfica i descriptiva, dels elements arquitectònics dels castells que encara existeixen i que de ben segur no trigaran gaire a desaparèixer i, d'alguna manera, per prendre consciència del deteriorament del patrimoni històric casteller de la nostra comarca.

Els castells és un tema suggerent, sempre lligat al món de

les llegendes, però poc conegut des del punt de vista històric i documental. Aquest treball no pretén ser res més que una petita guia per tal que, en un futur, se'n pugui fer un treball molt més exhaustiu. No es tracta tant d'un treball bibliogràfic de camp i de síntesi a partir de l'elaboració d'unes fitxes en les quals s'hi ressenyen els següents conceptes: l'àmbit, la denominació, el municipi, l'emplaçament, la titularitat, la tipologia, l'ús actual, la descripció, les observacions, la història, les coordenades geogràfiques, l'estat de conservació, l'estil i l'època de cada castell.

Es va creure convenient tractar aquests punts perquè esdevenen claus per accedir a la informació

bàsica sobre cadascun dels castells, i com que es tracta d'un inventari, poder fer posteriorment, una selecció i un estudi més aprofundit. Tot i això, sí que cal dir que aquest treball de camp es va recolzar en una síntesi bibliogràfica sobre els marc geogràfic i històric dels castells medievals de la comarca del Berguedà i les característiques dels castells medievals en general, ja que són

dos aspectes molt importants per atendre el patrimoni casteller.

Una mica d'història

La informació bibliogràfica sobre la comarca del Berguedà ens diu que no va ser fins a finals del s.VIII i al llarg del s.IX, que els Francs ocuparen les terres situades al sud dels Pirineus i crearen la Marca Hispànica. L'ocupació Franca dominà, fins a finals del s.IX, les terres de l'Alt Berguedà i tot sembla indicar, que el Baix Berguedà formava part de la perillosa terra de frontera.

Al llarg del s.IX es tenen notícies de l'existència de nuclis d'hàbitats de l'Alt Berguedà. Els documents parlen de pagesos que treballen terres, les compren i les venen, i sempre fan referència a parròquies de l'Alt Berguedà, ubicades a les valls; no és fins a finals del s.IX que es troben les primeres notícies sobre els castells.

L'any 830 és documentat el Monestir de Sant Salvador de la Vedella (Cercs) i la *Vila Tineosi* (Cercs), el 833 l'església de Santa Maria de Lillet i el 857 la de Sant Martí de Saldes. Els pagesos, que vivien en masies aïllades, s'aplegaven sota la protecció que oferia una parròquia. L'aparició del castell és més tardana, correspon a finals del s. IX i començaments del s.X i s'ha de relacionar amb l'obra repobladora del comte Guifré el Pilós al Baix Berguedà, amb la construcció dels castells de Puig-Reig, Merola, Serrateix, Montdarn, Casserres, Obiols, Avià, Gargallà i Sorba. Aquests castells formaven una línia fron-

La façana de l'església del castell de Gòsol
(FOTO CARMÉ SELLÉS)

terera i protegien les terres comtals, més concretament el Comtat de Cerdanya i la seva zona sud, el “pagus”, i comtat de Berga, dels atacs musulmans. La construcció de castells es completava amb la construcció d'esglésies i l'assentament de pagesos al Baix Berguedà.

Al l'Alt Berguedà no hi ha castells documentats al s. IX i X. Tot sembla indicar que el relleu accidentat era la principal defensa dels petit nuclis d'aquesta zona i que l'estructura organitzativa era la parròquia i la vall. Tot i això, hi ha exemples de castell com el de Lillet (documentat des del 833 i que devia haver protegit i vigilat la Vall del mateix nom), el de Brocà, que des del 893 protegia la Vall del Bastareny o el de Castellar de n'Hug, documentat el 904, entre d'altres.

Llevat d'aquests exemples, pocs si tenim en comptel'extensió territorial i la seva complexitat geogràfica, a l'alt Berguedà els castells són força tardans i, més concretament, es construeixen a partir del segle XI; aquest és el cas dels castells de Saldes, Gòsol, l'Espà, Figols, Peguera, Rosset, la Portella i Vallcebre, entre d'altres, i sobretot del segle XII com són els de Fraumir, Espinalbet o Guardiola. Mentre, a les terres planes del Baix Berguedà, es documenta, des de finals del segle IX i al llarg del segle X una espessa xarxa de castells: Merlés (893), Avià (898), Olvan (899), Clarà (907), Casserres (907), Puig-reig (907), l'Espunyola (950), Viver (988) o Montmajor (982).

Als castells cal sumar-hi les torres de vigilància, de les quals en tenim constància, sobretot,

gràcies als topònims “Guàrdia”, “Torre” o “Tor”, “Miralles”, entre d'altres, construccions que formaven part de la xarxa defensiva de la terra de marca. Molts dels castells medievals no eren castells termenats, sinó torres de vigilància que primer es construïen amb fusta i que, després, es van bastir amb carreus ben tallats. Exemples importants d'aquestes torres de vigilància que amb el temps, i especialment a la baixa edat mitjana, es van convertint en importants cases fortes són les masies de Cal Fèlix (Montmajor), la Costa de la Cavalleria, Palau del Roc i la Cortada dels Llucs (Santa Maria de Merlès), el Soler de Jaumàs (Puig-reig), Palau de Biure (Olvan), la Torre de Foix (Guardiola de Berguedà), entre d'altres.

Els grans castells eren els “termenats”, construccions que eren la residència d'un important senyor feudal que com a tal tenia jurisdicció civil i criminal sobre un ampli terme. Aquests castells no paren de créixer al llarg de l'època medieval i viuen tots els períodes de prosperitat i de crisi de 1000 anys d'història i les circumstàncies especials en relació a cada família feudal.

Hem de tenir present que bona part dels castells de Catalunya van ser ensorrats per ordre de Felip V; amb tot els de les comarques Pirinenques i Prepirinenques (i per tant, els de l'Alt Berguedà), estaven abandonats al segle XIII quan els centres de decisió polític i econòmic van passar a les ciutats i viles. L'abandonament, no d'anyssinó de segles, va provocar la seva ruïna, i alguns aprofitaren el material dels murs i cober-

Detall del castell de Guardiola
(FOTO CARMÉ SELLÉS)

Castell de Saldes
(FOTO CARMÉ SELLÉS)

tes per bastir esglésies, masies, molins, ponts i tota mena de construccions. Els castells es van convertir en impressionants pedreres que s'han aprofitat sempre i que encara avui, malgrat que tots estan protegits legalment i tenen la màxima categoria de BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional), els carreus d'alguns dels castells s'han aprofitat per construir xalets moderns.

Els castells medievals

Cal remuntar-nos als orígens històrics dels Berguedà (finals s. VIII i principis s. IX) per a trobar-hi les primeres construccions castelleres medievals. Sembla que es tractava d'unes simples torres de planta circular (molt rudimentàries) fetes de troncs de fusta encastats a la roca que servien de suport a l'estructura i, en molts dels casos, hi havia la presència d'una *palissada* (1); un bon exemple n'és la coneguda *Torre d'Obiols*. A partir del segle IX, al Baix Berguedà, hi va haver una important presència d'aquest tipus de torres que formaven part de la línia fronterera de la Marca Hispànica i, per tant,

la seva funció era de defensa i vigia envers els atacs del poble musulmà, com també, d'enllaç i protecció de punts de poblament importants de la comarca del Berguedà. Però moltes d'aquestes edificacions, en perdre els seus usos fronterers, es van abandonar i, posteriorment, desaparegueren, com passà a Olvan, Obiols, Sagàs, entre d'altres.

Als segles IX, X i XI les simples torres de fusta sofriren un canvi important, ja que es van anar substituint per altres de més reforçades i segures, l'origen de les quals era d'influència romana. Presentaven una estructura arrodonida, quadrada o troncopiramidal, com per exemple la Torre del Castell de Gòsol, l'aparell de les quals era fet de carreus, units amb morter de calç i amb un o dos nivells, depenent del tipus de torre.

L'organització interna d'aquest tipus d'edificacions era a planta baixa: el magatzem/rebost o, com és el cas dels castells berguedans, s'utilitzava com a fonament de la torre i estava cobert de grans pedres; a la primera planta hi havia l'accés a la torre mitjançant una escala de fusta, ja que en cas de ser atacada era retirada i des de l'exterior era molt difícil d'accedir-hi, també, hi havia l'habitatge del castlà (responsable de la torre); a la planta segona hi havia la residència dels homes d'armes i els servidors i a la *Terrassa*: hi havia un conjunt de merlets.

Posteriorment, aquestes edificacions, dins el conjunt del castell, passaren a ser la *Torre de l'Homenatge* d'aquest.

Al voltant de la torre s'hi construïu un o dos recintes murallats,

el *Sobirà* (2) i el *Jussà*(3). Així com també, la presència d'una capella era important i tant podia trobar-se a l'interior, com passava en el Castell de Blancafort, com a l'exterior, com és el cas de Querol.

Tot i això, les necessitats defensives van fer evolucionar aquest tipus de construccions tot adaptant-les com a un petit hàbitat per al'exèrcit i, poc a poc, dins el recinte murallat s'aniran construint habitatges, cisternes, pous, sales, entre d'altres. Cal dir, que cada Vall disposava d'una fortificació castellera que l'administrava i, alhora, defensava la població d'aquesta com per exemple Brocà, pel què fa a la Vall del Bastareny.

És en el segle XII quan el conjunt casteller s'amplia amb un seguit de construccions disposades al voltant d'un pati interior i amb unes torres en els angles. A partir del segle XIII al voltant dels castells es localitzaven els primers "barris", nucli de poblament sota la protecció castral.

Els castells del Berguedà esdevingueren un centre de poder important, tot i que amb la crisi dels XIV i XV es van abandonar i, posteriorment, desaparegueren. Cal dir, que l'estructura organitzadora dels castells de l'Alt Berguedà i el Baix Berguedà eren diferents: els de l'Alt Berguedà tenien una funció més dedicada a l'administració (pagus) i de control de les principals vies d'accés que menaven a Cerdanya, sobretot. Tot i això, en els segles XI-XII, al Baix Berguedà s'hi edificaren importants castells terminats com el de l'Espunyola, Puig-reig, entre d'altres, les funcions dels quals eren de vigilància de fronteres, protecció de camins i vies de comunicació, de nuclis d'habitatge i, sobretot, seu del poder feudal dels senyors i signe de l'autoritat superior del Comte.

Els castells medievals a la Comarca del Berguedà

El Berguedà és una de les comarques que compta amb un patrimoni casteller molt important. Dels 31 municipis que conformen la Comarca, en vint d'ells s'hi ha trobat restes de castells, torres

MUNICIPI	AMB RESTES ARQUITECTÒNIQUES	SENSE CAP RESTA ARQUITECTÒNICA
1- Avià	Torre d'Obiols	
2- Avià		Castell d'Avià
3- Avià		Castell de Clarà
4- Bagà	Castell/Palau de Bagà	
5- Berga	Castell de Berga (antic)	
6- Berga		Castell de Madrona
7- Casserres		Castell de Casserres
8- Castell de l'Areny		Castell de l'Areny
9- Castellar del Riu	Castell d'Espinalbet	
10- Castellar del Riu	Castell de Terça	
11- Castellar del Riu		Castell d'Estela
12- Castellar de n'Hug	Castell Castellar de n'Hug	
13- Castellar de n'Hug		Castell de Meranges
14- Cercs	Castell de Blancafort	
15- Cercs	Castell de Puigarbessós	
16- L'Espunyola	Castell de l'Espunyola	
16-b- L'Espunyola	Castell de Castellserà	
17- Fígols	Castell de Fígols	
18- Fígols	Castell de Peguera	
19- Gironella	Castell de Gironella	
20- Gisclareny	Castell de Faia	
21- Gisclareny	Castell de Murcarols	
22- Gisclareny		Castell de Gisclareny
23- Gósol	Castell de Bonner	
24- Gósol	Castell de Gósol	
25- Gósol	Castell de Fraumir	
26- Guardiola de Berguedà	Castell/Torre de Foix	
27- Guardiola de Berguedà	Castell de Brocà	
28- Guardiola de Berguedà	Castell de Guardiola	
29- Montclar		Castell de Montclar
30- Montmajor	Castell del Sunyer d'Aguilar	
31- Montmajor	Castell de Montmajor	
32- Montmajor	Castell de Querol	
33- La Pobla de Lillet	Castell de la Pobla de Lillet	
34- La Pobla de Lillet	Castell de Lillet o de la Vila	
35- Olvan		Castell d'Olvan
36- Puig-reig	Castell de Merola	
37- Puig-reig	Castell de Puig-reig	
38- La Quar		Castell de la Portella
39- Sagàs		Castell de Sagàs
40- Saldes	Castell de Saldes	
41- Saldes		Castell de l'Espà
42- Santa Maria de Merlès	Castell de Merlès	
43- Santa Maria de Merlès	Castell de Ginebret	
44- Vallcebre	Castell de Grallera	
45- Vilada	Castell de Roset	
46- Viver i Serrateix	Castell o Castellot de Viver	

o cases fortificades. Aquest fet permet dir que el Berguedà era una comarca estratègica de pas, de control i de guaita. Els castells del Baix Berguedà jugaven un paper important en la defensa de la frontera de la Marca Hispànica, en un primer moment, i els de l'Alt Berguedà formaven part d'una xarxa de comunicació i control dels camins que anaven cap a Cerdanya. Així doncs, amb un total de 46 castells identificats i trobats, de 33, en queden restes que n'identifiquen l'estructura, i 13 han desaparegut i sols es poden conèixer a través de diferents referències bibliogràfiques. Aquest fet ens ha de fer reflexionar sobre l'actualitat de tot aquest patrimoni i el perquè de la seva progressiva desaparició.

Hem de tenir present que des de l'any 1949 el patrimoni casteller compta amb la defensa del "Decreto de 22 de abril de 1949, expedido por el Ministerio de Educación Nacional (B.O.E. 5-5-1949) sobre protección de los castillos españoles", que vetlla per a la seva protecció. En tot moment es deixa molt clar que el Patrimoni casteller és un bé de tots i que s'ha de conservar. L'article primer és molt interessant, ja que s'esmenta "que tots els castells sigui quin sigui el seu estat de conservació, queden sota la protecció de l'Estat, que impedirà qualsevol intervenció que modifiqui el seu caràcter o pugui provocar el seu deteriorament". També, en l'article segon es fa un esment molt clar a la implicació que hi han de tenir els ajuntaments: "Els Ajuntaments que en el seu terme municipal es conserven aquests edificis són responsables de tot el mal que els pugui afectar". En l'article tercer es fa un clar esment i incís a la vigilància i conservació dels castells per part d'un arquitecte conservador amb les mateixes atribucions i categories que els arquitectes de zona del Patrimoni artístic Nacional. Per últim, en el quart article es disposa que la Direcció General de Belles Arts, per mitjà dels seus organismes tècnics, realitzarà un inventari documental i gràfic dels castells existents. Però la realitat és una altra, ja que cap d'aquests articles es compleix i a nivell de Catalunya no es coneix cap nor-

Castell de Roset
(FOTO CARMÉ SELLÉS)

mativa que ens pugui ajudar a evitar la progressiva desaparició de tots aquests castells. El Parlament de Catalunya va aprovar la Llei de 16/1985 del 25 de juny, en la qual es cataloguen tots els castells com a BIC (Béns d'Interès Cultural).

Tot i això, ens hem de parar a pensar què passa realment amb tot aquest patrimoni?. Es troba protegit?. Es pot comprovar que ni el Decret de 1949 ni la Llei de 1985 s'han aplicat, tret d'alguns casos com Saldes, Gòsol, Bagà. Fins i tot, en alguns casos, els propietaris del castell han desmuntat els carreus i els han fet servir per bastir dintells de finestres i portes de les masies. Aquesta manca de consciència, protecció i conservació del patrimoni que s'ha detectat a la nostra comarca permet afirmar la manca de sensibilitat que hi ha tant a nivell privat com públic envers el nostre patrimoni, que és el que ens explica la nostra història i ens permet entendre-la.

Així doncs, ens ha de quedar clar que dels quaranta sis indrets castellers de la nostra comarca (potser, fins i tot, algun més dels que s'han trobat i estudiat), en trenta cinc encara s'observen restes que sota cap concepte es poden deixar perdre, perquè sinó perdrem part de la nostra identitat, de la nostra història. També hem de tenir en compte que a través d'aquest patrimoni es pot: divulgar el passat històric del Berguedà i dinamitzar un recurs patrimonial per a ús turístic. Si es vol dinamitzar el patrimoni de la nostra comarca primer cal conèixer-lo, preservar-lo i valorar-lo.

Bibliografia

- AA.VV; *Des de la frontera, castells medievals de la Marca*, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2001.
- BOLÓS, J.; *Catalunya Medieval*, Pòrtic, Barcelona, 2000.
- CASELLAS, I.; ROSINYOL, J.M.; SANTANDREU, M.D.; *Castells medievals del Berguedà (1 i 2)*, Amics del Romànic del Berguedà, Berga, 1999.
- CATALÀ i ROCA, P.; *Castells i torres de Catalunya*, Aquari, Barcelona, 1981.
- Catalunya Romànica*, dirigida per Jordi Vigué, , Enciclopèdia Catalana S.A., vol. XII, Barcelona, 1985.
- DALMAU, R.; *Els Castells catalans*. Barcelona, 1979.

MUÑOZ, J.M; PLADEVALL, A.; TOSAS, T.; *Catàleg de Monuments i Conjunts Històric-Artístics de Catalunya*, Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, Barcelona, 1990.

RIU, M.; BOLÓS, J.; *Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals*. RIU, M.; *Castells, guaites, torres i fortaleces de la Catalunya Medieval*, Acta Medievalia, Annexos d'Arqueologia medieval. Annex 3. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, 1986.

SANTANDREU, M.D.; *Els castells del Berguedà en un document de 1309*. XXII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Ajuntament de Berga, 1982.

Decreto de protección de los castillos españoles, 22 de abril de 1949.

Llei 16/1985 del 25 de juny del Patrimoni Històric Espanyol.

Anna Ventura i Sellés